

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 05 | pp. 301-306 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIYAVIY NATIJALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Xurramova Madina Mansur qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Bozor iqtisodiyotida barcha harakat va faoliyatning natijasi foyda va zarar hisoblanadi. Lekin firma va kompaniya va tashkilotlar foyda ko'rgani ma'qul. Foydaning ortishi jamiyat manfaatiga ham javob beradi, chunki xo'jalik faoliyatining yuqori rentabelligi individual foydaning ortishi bilan butun mamlakat milliy daromadining oshishiga olib keladi. Aytish mumkinki, foyda miqdori va uning darajasi bozor ishtirokchilari, ayniqsa tadbirkorlarning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Bozor ishtirokchisining qiziqishi foyda miqdori bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: moliyaviy natija, rentabellik, bozor iqtisodiyoti, moliyaviy resurslar.

Firma va firmalar, tashkilot va tadbirkorlar ko'proq foyda keltiradigan soha va faoliyatga sarmoya jalb etib, barcha imkoniyatlarini ishga solib, ushbu faoliyatni rivojlantirishga, rentabellik darajasini oshirishga, ko'proq foyda olishga intiladi. Agar bu sohadagi kapital o'zini oqlamasa, foyda keltirmasa va bozorda o'z o'rnini topa olmasa, investor kapitalni shu yerdan olib, boshqa, foydaliroq sohaga tashlaydi. Shunga ko'ra, nima qilish va qanday faoliyat bilan shug'ullanish, bu faoliyatning foydasi bilan belgilanishi mumkin.

Foyda olish maqsadida yashirin iqtisodiy faoliyat – ko'proq foyda olish maqsadida ko'p hollarda soliq to'lashdan bo'yin tovlash, yashirin ishlab chiqarish sexlari, ro'yxatdan o'tmagan, litsenziyasiz savdo do'konlari va chakana savdo faoliyati bilan bog'liq bo'lgan taqiqlangan faoliyat turlari ham mavjud. ruxsatnomasiz, hisob raqamiga ega bo'lmagan tadbirkor va savdogarlardir. Bundan tashqari, kichik daromad olish maqsadida giyohvandlik vositalari va kontrabandani mamlakatimiz hududidan pul yoki tranzit evaziga sotish va boshqa xorijiy davlatlarga sotish holatlari uchrab turibdi. Ularga qarshi qonun himoyachilari va nazoratchilari (bojxonachilar va soliq idoralari xodimlari, chegarachilar, politsiya va boshqalar) kurashadilar. Bu, albatta, umumiy holat emas. Buni hatto bozorning umumiy ichki qonunlarini buzish, sun'iy holatning yuzaga kelishi yoki umumiy bozor harakatidan chetga chiqish deb atash mumkin.

Bozor ishtirokchilarining, shu jumladan tadbirkorlarning manfaatlari faqat davlat iste'moli tufayli amalga oshiriladi. Ishlab chiqarilgan tovarlar, mahsulotlar, ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlar, agar ular taklif mazmuniga ega bo'lsa, sotiladi. Iste'molsiz talab bo'lmaganidek, taklifsiz har qanday tovar va xizmatlarni sotib olish yoki iste'molchi bo'lmaydi.

Shunday qilib, keraksiz foyda bo'lmasligi kerak. Bu bozor qonunining mohiyatidir va bozor sharoitida foyda olishning boshqa yo'li bo'lishi mumkin emas. Foyda mexanizmining ta'siri ishlab chiqaruvchilar va tadbirkorlar faoliyatini iste'molchi manfaatiga yo'naltiradi, chunki ular qanday qilib foyda olishni biladilar.

Foydani maksimallashtirish bozor iqtisodiyotidagi eng muhim kuchdir. Foyda normal va yuqori bo'lishi mumkin. Oddiy foydaning yo'qligi operatsiyalarni o'zgartirish choralari ko'rishga undaydi. Vaziyat yomonlashganda, u vaqtincha foydadan voz kechib, tijorat faoliyatini davom ettirish doirasida bo'linadi.

Foydaning pasayishiga ko'plab omillar ta'sir qiladi. Ushbu omillarni aniqlash salbiy oqibatlarining oldini olish uchun to'siqlarni bartaraf etish usullarini ishlab chiqishda tahlil qilishda bizga yordam beradi. Masalan, foyda qisman ishlab chiqarish samaradorligiga bog'liq. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etish, xodimlarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish, ish sifatini oshirish va hokazolar ijobiy samara bermoqda.

Moliyaviy natijalar - bu ma'lum bir hisobot davrida tadbirkorlik faoliyati jarayonida xo'jalik yurituvchi sub'ektga tegishli mablag'larning ko'payishi yoki kamayishi. Buxgalteriya hisobida bunday faoliyatning natijasi hisobot davridagi barcha foyda va zararlarni hisoblash yo'li bilan aniqlanadi.

O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tish, firma va kompaniyalar faoliyatini tubdan isloh qilish, yangi iqtisodiy munosabatlar sharoitida ularning rivojlanishini ta'minlash, mamlakatda kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirish firma va kompaniyalarning moliyaviy barqarorligiga uzviy bog'liqdir. Firma va kompaniyalarning moliyaviy barqarorligi ularning faoliyati davomida olingan foydaning to'g'ri shakllanishiga bog'liq. Chunki firma va kompaniyalarda foyda xodimlarni moddiy ta'minlash, firma va kompaniyalarda ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish, fan-texnika yutuqlari va yangi texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishning asosiy moddiy manbai hisoblanadi.

Foyda moddiy ishlab chiqarish sohasidagi tadbirkorlik faoliyati jarayonida yaratiladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ishlab chiqarish omillari (mehnat, kapital va tabiiy resurslar) va foydali ishlab chiqarish faoliyatining uyg'unligi natijasida iste'molga sotilganda tovar hisoblangan mahsulot ishlab chiqariladi.

Tovar-pul munosabatlari sharoitida firma va kompaniya darajasidagi sof daromad foyda shaklini oladi. Tovar bozorida firma va kompaniyalar nisbatan alohida tovar ishlab chiqaruvchilar sifatida namoyon bo'ladi. Bozorda mahsulot narxini belgilab, iste'molchilarga sotadilar. Sotish natijasida ular pul oladilar, ya'ni daromad olinadi. Moliyaviy natijani aniqlash uchun daromadni mahsulot tannarxi bilan solishtirish kerak.

Agar daromad xarajatlardan yuqori bo'lsa, moliyaviy natija foydani ko'rsatadi. Tadbirkor har doim foyda olishni maqsad qiladi, lekin har doim ham unga erisha olmaydi. Agar daromad xarajatlarga teng bo'lsa, u holda faqat mahsulotni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari qoplanadi. Bunda hech qanday zarar ko'rilmaydi, lekin ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy taraqqiyot manbai sifatidagi foyda ham olinmaydi.

Agar firma va kompaniyaning xarajatlari daromaddan ko'p bo'lsa, u zarar ko'radi, ya'ni salbiy moliyaviy natijaga ega bo'ladi. Bu holat uni juda og'ir moliyaviy ahvolga solib qo'yadi.

Foyda bozor munosabatlarining juda muhim kategoriyasi sifatida talqin qilinishi mumkin.

Foyda firma va kompaniya faoliyati natijasida olingan iqtisodiy samarani tavsiflaydi. Lekin yagona foyda ko'rsatkichi yordamida firma va kompaniya faoliyatining barcha tomonlarini baholash mumkin emas. Bunday universal ko'rsatkichga ega bo'lish mumkin emas. Aynan shuning uchun ham firma va kompaniyalarning ishlab chiqarish, xo'jalik va moliyaviy faoliyatini tashkil etish uchun ko'rsatkichlar tizimi qo'llaniladi. Foydaning ahamiyati shundaki, u yakuniy moliyaviy natijani aks ettiradi, uning miqdori va o'zgarishiga firma va kompaniya xarajatlari bilan bog'liq omillar ta'sir qiladi. Foyda rag'batlantiruvchi vosita sifatida ishlaydi. Buning ma'nosi shundaki, foyda bir vaqtning o'zida moliyaviy natija va firma va kompaniya moliyaviy resurslarining asosiy elementi hisoblanadi. O'z-o'zini moliyalashtirish tamoyilining real ta'minlanishi olingan foyda bilan belgilanadi. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'langandan keyin firma va kompaniya ixtiyorida qoladigan sof foyda firma va kompaniyaning ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish, firmaning ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy rivojlanishini moliyalashtirish uchun yetarli bo'lishi kerak. kompaniya va xodimlarni moddiy rag'batlantirish.

Foyda turli darajadagi byudjetlarni rag'batlantirish manbalaridan biri sifatida qaraladi. U soliqlar shaklida byudjetlarga tushadi va boshqa daromadlar bilan bir qatorda ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishni moliyalashtirish, davlat faoliyatining bajarilishini ta'minlash, davlatning investisiya, ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy dasturlarini amalga oshirish uchun sarflanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida foyda juda muhim. Foyda olishga intilish tovar ishlab chiqaruvchilarni iste'mol uchun zarur bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini ko'paytirishga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga undaydi. Erkin raqobat sharoitida tadbirkorlarning nafaqat maqsadi, balki ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish ham amalga oshiriladi. Zararlarning ham o'z o'rnini bor. Ular mablag'larni taqsimlash, ishlab chiqarishni tashkil etish va mahsulot sotishda yo'l qo'yilgan xatolarga oydinlik kiritadi.

Foydaga iqtisodiy kategoriya sifatida qaralsa, u haqida mavhum tarzda gapiriladi. Lekin firma va kompaniyaning xo'jalik va moliyaviy faoliyatini rejalashtirish va baholashda, firma va kompaniyaning qolgan foydasini taqsimlashda foydaning aniq ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Foyda - bu firma va kompaniyaning mahsulotni sotishdan olgan foydasi (zarar) va mahsulot ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq bo'lmagan foyda (zarar) yig'indisidir. «Mahsulot sotish» atamasi nafaqat tabiiy va moddiy shakldagi ishlab chiqarilgan tovarlarni sotish, balki ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatishni ham anglatadi. Yakuniy moliyaviy natija sifatida foyda firma va kompaniyaning barcha xo'jalik operatsiyalarining buxgalteriya hisobi va balans moddalarini baholash asosida aniqlanadi. Foyda atamasidan foydalanish firma va korxonada faoliyatining yakuniy moliyaviy natijasi uning chorak va yil yakunlari balansida aks ettirilishi bilan bog'liq.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir firma va kompaniya o'zining ishlab chiqarish va tijorat faoliyatidan ko'proq foyda olishdan manfaatdor. Lekin nafaqat foyda, balki yuqorida aytib o'tilganidek, zarar ham firma va kompaniya faoliyatining moliyaviy natijasi bo'lishi mumkin. Agar firma va kompaniya samarasiz ishlab chiqarish usullaridan foydalansa yoki ishlab chiqarilgan mahsulot iste'molchi talabiga javob bermasa, bunday

holat yuzaga kelishi mumkin.

Amal qilishning joriy tizimi sharoitida foyda ko'rsatkichi ishlab chiqarishni firma talabi va ehtiyojlariga muvofiq muvofiqlashtirishi hamda korxonaning asosiy va axborot fondlaridan samarali foydalanishi, ya'ni ishlab chiqarilgan mahsulot iste'molchi talabini qondira olishi kerak. Ishlab chiqarish esa xaridorga xizmat qilishi kerak. Umumiy xo'jalik hisobining muhim tamoyili shundan iboratki, firma va kompaniya to'liq mustaqillikka erishadi va xarajatlarni o'z mablag'lari hisobidan qoplaydi. Bu shuni anglatadiki, firma va kompaniya o'z mahsulotlarini sotishdan barcha xarajatlarini qoplaydi va foyda ham oladi. Foydaning bir qismi soliqlar va byudjetga boshqa to'lovlarni to'lashga sarflanadi, qolgan qismi esa firma va kompaniya ixtiyorida qoladi va faoliyatning ilmiy-texnikaviy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining asosiy manbai hisoblanadi. Qolgan mablag'larni qanday sarflashni firma va kompaniya mustaqil ravishda hal qiladi.

Foyda, qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i ham sof daromad shakllari hisoblanadi. Ularning har biri shakllanish mexanizmi va yo'nalishlari bilan bir-biridan farq qiladi. Qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i mahsulot sotilgandan keyin davlat byudjetiga o'tkaziladi va bu pullar davlat va jamoat ehtiyojlariga sarflanadi. Bu soliqlar davlat budjetining foydasi bo'lib, ular mahsulot sotuvchi, mahsulot ishlab chiqaruvchi, ish va xizmatlar ko'rsatuvchi firma va kompaniyalardan undirilib, belgilangan foiz stavkalari asosida byudjetga o'tkaziladi. U davlat byudjetining foyda qismidir.

Foyda firma va kompaniyaning yakuniy moliyaviy natijasidir. U firma va kompaniya daromadlarining bir qismini tashkil qiladi. Ko'pchilik foyda va daromad tushunchalarini chalkashtirib yuboradi. Asosan, foyda daromaddan turli chegirmalar va boshqa harajatlar chegirib tashlangandan keyin firma va kompaniya ixtiyorida qoladigan daromadning bir qismidir. Firma va korxonalar va tashkilotlar foydani turli maqsadlarda sarflashlari mumkin va bu firma va kompaniyaning ta'sis hujjatlari, firma va kompaniya rahbarining qarori yoki aksiyadorlar yig'ilishiga asosan amalga oshiriladi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida foyda ko'rsatkichini to'g'ri aniqlash juda muhimdir. Ushbu daromaddan maxsus maqsadlar uchun mo'ljallangan mablag'lar, zaxira fondi, kapital qo'yilmalar moliyalashtiriladi va ijtimoiy tadbirlar amalga oshiriladi.

Ko'pgina omillar moliyaviy natijalar miqdoriga ta'sir qiladi. Masalan, inflyatsiya, valyuta kursining tebranishlari va hokazo. Moliyaviy natijalar yuqorida qayd etilgan omillarning ishlab chiqarish va savdo jarayonidagi ta'sirini hisobga olgan holda belgilanishi kerak. Belgilangan moliyaviy natijalar haqiqatni to'g'ri va to'g'ri aks ettirishi kerak. Shuning uchun firma va korxonalarda buxgalteriya hisobi va auditining moliyaviy hisobotlar yaratishda biznes tahlilning o'rnini yuritish va foyda miqdorini aniqlash zarur. Foyda miqdorining kamayishi davlat byudjetiga to'lanishi kerak bo'lgan mablag'lar miqdorining kamayishiga olib keladi va bu, o'z navbatida, byudjetdan amalga oshiriladigan xarajatlar miqdorining kamayishiga olib keladi. Zarar bilan ishlayotgan firma va kompaniyalar oxir-oqibat "buziladi" - inqirozga yuz tutadi. Boshqacha aytganda, u boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar oldidagi qisqa muddatli va uzoq muddatli majburiyatlarini qoplay olmaydi. Chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida yaxshi faoliyat yuritayotgan firma va kompaniyalar foydasini amaldagi qonunlarga muvofiq qayta taqsimlash nazarda tutilmagan. Shuning uchun zarar ko'rgan firma va kompaniyalar o'z xarajatlarini qoplashlari va ularni qoplash yo'llarini topishlari kerak.

Hozirgi faoliyat sharoitida iqtisodiy tahlilni tashkil etishda muhim o'zgarishlar va muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Tadbirkorlik subyektlarining o'z xo'jalik operatsiyalarini aks ettirish huquqlari kengaytirildi. Ular ishlab chiqarish zahiralarini baholash usullarini, mahsulot (ish xizmatlari) tannarxini hisoblash usullarini mustaqil tanlaydilar, hisob siyosatini ishlab chiqadilar. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, hozirgi vaqtda markazlashgan holda faqat umumiy hisob-kitob qoidalari o'rnatilgan bo'lib, ularni belgilash va bajarish mexanizmi har bir firma va korxonaga va tashkilot tomonidan o'z faoliyat shartlaridan kelib chiqqan holda mustaqil ravishda belgilanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisod rivojlanishning asosi, firma va kompaniya faoliyati samaradorligining ko'rsatkichi, uning hayotiylik manbai hisoblanadi. Foydaning o'sishi firma va kompaniyaning kengaytirilgan ishlab chiqarishini shakllantirish, ijtimoiy va moddiy ehtiyojlarni qondirish uchun moliyaviy asos bo'lib xizmat qiladi.

Bozor munosabatlarining rivojlanishi firma va kompaniya va davlatning iqtisodiy ehtiyojlari harakatining moddiy asosi sifatida foyda mavqeini oshiradi. Butun davlat ehtiyojlarini qondirish soliq to'lovlari orqali amalga oshiriladi. U firma va kompaniyaning iqtisodiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish uchun asos bo'lib, firma va kompaniya ixtiyorida qoladigan foyda esa uning ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanishining asosiy manbai hisoblanadi. Shuning uchun moliyaviy natijalarni shakllantirish va foydadan foydalanish bo'yicha xo'jalik operatsiyalarini tekshirishning asosiy maqsadi foyda (zarar)ni aniqlashning to'g'riligini va byudjetga to'lovlarni o'tkazish bo'yicha hisob-kitoblarning to'g'riligini aniqlashdan iborat.

Hozirgi sharoitda firma va kompaniya faoliyatining moliyaviy natijasini tavsiflovchi ko'rsatkich yalpi (balans) foyda yoki zarar hisoblanadi. Bu ko'rsatkich ko'plab tahliliy ishlarda keng qo'llaniladi.

Biznes-rejasiz amalga oshirilayotgan ishlardan xabardor bo'lishi kerak bo'lgan aksiyadorlar va biznes hamkorlar jamoasini tashkil etish, ularsiz biznes yuritish qiyin bo'lgan mahalliy va xorijiy aksiyadorlarni (investorlarni) jalb etish va davlat va tijorat banklaridan kredit olish mumkin emas.

Jamoa va daromadli biznesni tashkil etish, investorlarni jalb qilish maqsadida har bir faoliyat yurituvchi sub'ekt o'z faoliyatiga ta'sir qilgan va kelajakda ta'sir qilishi mumkin bo'lgan omillarni aniqlaydi. Ratsional tayyorlangan biznes-reja firma va kompaniyaning yaxshi foydasiga ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Alon Brav, Kempbell R. Xarvi, Stiven Grey va Ernst Maug. Ma'ruza matni. Global moliyaviy menejment. Pul oqimlarini baholash. Investitsion qarorlar va kapitalni byudjetlashtirish. 532 b.
2. Ahmed, Prissilla A. Rivojlanayotgan mamlakatlarda loyiha moliyasi: IFCning tajriba saboqlari. IFC, Vashington, D.C. 1999. 254p.
3. Bernshteyn. Moliyaviy hisobot tahlili: nazariya, qo'llash va sharhlash, beshinchi nashr 1997 yil, 325p.

4. Bernshteyn va Masky holatlari. Moliyaviy hisobot hisoboti va tahlilidagi holatlar. ikkinchi nashr Boatsman, Griffin, Vickrey and Williams 1999, 395 p.
5. Bokxoldt. Buxgalteriya hisobi axborot tizimlari, to'rtinchi nashr, 1996, 298p.
6. Kalvin Engler, Ph.D., CPA Iona College, Leopold A. Bernstein, Ph.D., Nyu-York shahar universitetining CPA Baruch kolleji. Kengaytirilgan buxgalteriya. Uchinchi nashr 1995 yil, 354p.
7. Dikson J.A. va Hufshmidt M.M. Atrof-muhitni iqtisodiy baholash usullari: amaliy ish kitobi. Baltimor, Merilend: Jon Xopkins universiteti nashriyoti. 328 b.
8. Loyiha tahliliga kirish. Markaziy Osiyo uchun ingliz va rus tillarida o'quv qo'llanma. Vol.5 – Loyiha tahlilidagi o'qishlar. 342p.